

LOTHRINGENI KÁROLY HERCZEG SZILÉZIAI HADJÁRATA 1757-BEN.

Adalékok a sziléziai háborúk történetéhez, a gróf Nádasdy-család nádasdladányi levéltárának eredeti, kiadatlan okiratai alapján.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Egy rajz melléklettel.

II.

SCHWEIDNITZ OSTROMA ÉS BEVÉTELE.¹⁾

(Folytatás.)

Mihelyt a württembergi segélyhad október 13-án Nádasdy hadtestéhez beérkezett, Nádasdy eddigi főhadiszállását, Schönfeldet azonnal elhagyta, s a köröfzárólást egyelőre következő módon fogantatosította:²⁾

¹⁾ Az ezen eseményekre vonatkozó két rajzot már az első közleménynél, a f. évi I. füzetben adtuk. Mindkettő a következőkben előadandókhoz is nélkülözhetlen.

²⁾ Gróf Nádasdy Ferencz ez ostromról rendszeres «Naplót» (Journal über die Belagerung und Eroberung der Festung Schweidnitz) vezetett. Ez 1780 ápril havában, midőn a háborúra vonatkozó jegyzetek, emlékiratok stb. mind beköveteltettek, a bécsi udvari haditanácshoz terjesztetett föl. Itt a naplót Fabris altábornagy, udvari hadi tanácsos vette át, hogy az egy Ő Felsége parancsából szerkesztendő hadtörténelmi műnél fölhasználtassék. Fabris nyugtája ott van az iratoknál (Hadi irattár 1780—87. szám alatt, ápril hó 10-éről keltezve), de hogy a napló hova lett azután, annak nyoma nincs. Valószínűleg a sziléziai háborúk iratainak tömkelegében a hadi levéltárban van.

A főcsapat északon, tehát Schweidnitz és Boroszló közt maradt s zömével Benkendorf és Gross-Merzdorf közt foglalt állást, a gránátosokkal a jobb szárnyon; hozzácsatlakozott jobbra, tehát nyugat felé Vehla ezredes 1000 horvással, melyek Jauernignél vettek állást s a strigai utat zárták el; jobbra tovább, a freiburgi úton, Pálffy tábornok állott két huszárezreddel Kunzendorfnál; délnyugatra, a waldenburgi úton Hohengiersdorfnál, Krottendorf tábornok négy zászlóaljjal; délen Gräditznél, a reichenbachi úton Rhédey alezredes 1000 lovassal; végre keleten, Wilckau, Weizenrode és N.-Giersdorf közt Draskovics tábornok állott öt zászlóalj horvással.

Maga Nádasdy főhadiszállását *Birkholzra* tette át, hol szintén két horvát zászlóalj állott.

Október 14-én az ostromló hadtest ez állásában megmaradt; Nádasdy azonban javaslatot tesz a fővezérletnek, hogy a csapatokat Schweidnitzhez közelebb vonja.

Október 15-én ennek folytán Pálffy Kunzendorfból Kameraura, Rhédey Gräditzből Pilzenre, Krottendorf Hohengiersdorfból Bögendorfra vonatik előre;¹⁾ a württembergi csapatok Draskovics mögött Kántchennél állanak föl, a többi csapatok állásaikban maradnak. A fővezér e változást tudomásul veszi, s a megbetegedett főszállásmester: Netoliczky helyébe Kollowrat grófot rendeli a hadsereg főhadiszállására.²⁾

A mozdulat akadály nélkül ment végbe s csupán Rhédey ellen nyomult egy kisebb lovas csapat elő, melyet azonban könnyen visszavetett. Csak három lova sebesült meg. Panaszkodik azonban, hogy csapatai nem kapták a zsoldot s hogy lőszerben hiányt szenved.³⁾ Krottendorf szintén megkezdi a menetet s jelenti,

Ez alkalommal fölemlítjük még, hogy a hadügyminiszteriumtól nyert közlés szerint (Biographische Notizen über den Feldmarschall und Banus von Croatien, Franz Grafen von Nádasdy) *Nádasdy tábornagy 1740-től kezdve viselt összes hadjáratairól* följegyzésekkel, részletes leírásokkal és tervekkel bírt, melyek azonban 1776-ban Varasdon egy nagy tűzvész alkalmával megsemmisültek.

¹⁾ A körülfarolás részleteire nézve lásd az I. füzet Schweidnitz I. című 2-dik mellékletét.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X/15. Nád. lvt. Levelezések. B. 440.

³⁾ Rhédey jel. Gräditz X/15. Nád. lvt. B. 626.

hogy Jahnus tábornok Wernersdorfra megy, honnét Königrätzet fedezheti. Egy második levélben pedig jelenti, hogy Landshuton a tüzérség egy része: 12 félkarthaune, 4 hosszú ágyú, egy 60 és egy 30 fontos mozsár, 49 löszerkocsi 406 mázsa löporral, a hozzá tartozó személyzettel (2 tiszt, 161 tüzér és fedezet) megérkezett s Nádasdy parancsaira vár.¹⁾

Október 17-én Krottendorf tábornok, Bögendorfba érve, a terepet megszemlélte s erről tüzetes jelentést téve, 120—150 horvátot kért a mélyedések s más fontos pontok megszállására.²⁾ De mielőtt még ez megtörtént volna, Draskovics tábornok a Bögeneröd előtti Neue-Mühle nevű malmot 25 horvattal megszállotta. A porosz várórség erre a malmot haubitz-gránátokkal fölgújtotta s általában nagy tüzelést vitt végbe,³⁾ a nélkül azonban, hogy evvel a horvátokat elűzhette volna.

A várparancsnok erre Rebentisch tábornok parancsnoksága alatt két zászlóaljjal és két lovas századdal kitörést intéztetett; a poroszok körülfogták a malmot s a horvátokat hét kivételével elfogták, végre a malmot fölégették s szétdőlték.

A herczeg október 16-ról keltezte két levelet ír Nádasdynak. Az elsőben⁴⁾ jóváhagyja a vett új fölállítást, s kilátásba helyezi, hogy a fősergnek Schweidnitz ostromára már kijelölt csapatait mielőbb oda küldheti; kívánja továbbá, hogy Jahnus tábornok — bár ha a herczeg Fouquet állítólagos betörési tervében nem hisz — a cseh-sziléziai határok gondos őrzésére utasíttassék, s meghagyja Nádasdynak, hogy az útban levő pénzküldemény elé fődözetet küldjön. A másodikban a krakói püspöknek Nádasdy huszárjai által elfoglalt ökrei iránt vizsgálatot rendel.⁵⁾

¹⁾ Krottendorf jel. Hohengiersdorf X/14. Nád. lvt. B. 434.

²⁾ Krottendorf jel. Bögendorf X/17. Nád. lvt. B. 434.

³⁾ Krottendorf megállapította, hogy nagyobbára 18 fontos lövegekből löttek. Krottendorf jel. u. o.

⁴⁾ Loth. lev. Lissa X/16. Nád. lev. Lev. B. 440.

⁵⁾ Loth. lev. Lissa X/16. Nád. lvt. B. 440. Az ökrök a tisztartó Richter Ferencz nevének kezdőbetűivel, F. R. betűkkel voltak bélyegezve; a huszárok azonban ráfogták, hogy e két betű Fridericus Rex-et jelent s az ökröket porosz tulajdonnak nyilvánítván, elhajtották. E tárgyban a püspök, Zaturkij András severiai herczeg, egy francia levélben emel panaszt.

Nevezetesebb az október 17-iki levél, melyben a herceg Nádasdyt a csapatok s nevezetesen a tüzérség mielőbbi megérkezése iránt megnyugtatóván, egyszersmind tudatja, hogy Riverson francia dandár-tábornok s hadmérnökkari főnök a hadmérnöki tisztekkel szintén már a legközelebbi napokban Schweidnitz alá megy. Ennek véleménye szerint a tüzérségi és műszaki támadás Schönbrunn és Groischwitz. vagy esetleg Nieder-Grunau, tehát vagy dél, vagy kelet felől volna intézendő.¹⁾ A herceg időszerűnek tartaná, hogy most már a Freiburnnál levő prágai tüzérség is közelebb vonassék; elrendeli egyszersmind a földmunkálatok megkezdését, a munkásoknak külön jutalmat ígervén.²⁾

Október 18—20-án a csapatok felállításaikban maradtak, s az idő az ostrom-anyag előkészítésére fordított, mely legnagyobb-részt Schönbrunnál és Bögendornnál hordatott össze. Az ostrom-tüzérség a fővezér 17-iki parancsához képest közelebb hozatván, egyelőre Kunzendorfnál szállott táborba.³⁾

A poroszok az ostromlott várból erősen tüzeltek, de eredmény nélkül; e mellett a helyőrség szökések által is gyöngült.

Míg az ostromló sereg az előkészületekkel foglalkozott, Glatz vár porosz parancsnoka, Fouquet tábornok, csakugyan betört Csehországba.

A herceg ezt Widebach alezredes jelentéséből tudja meg, ki a poroszok elővédjét Giesshübelnél (a határokon) megtámadta s visszanyomta. A herceg, ki a Königgrätzből Trautenau felé útban levő tüzérség miatt aggódik, igen fölindult ez eseményen s Nádasdy-nak megparancsolja, hogy Jahnus tábornoknak elégedetlenségét

¹⁾ Lásd az első füzethez csatolt második mellékletet.

²⁾ Loth. lev. Lissa, X 17. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ Az alparancsnokok jelentései közül kiemelendő Rhédey alezredesé, ki a porosz lovassággal ismét egy kisebb harcot vívott, melyben a poroszok 4 embert és 3 lovat vesztek. Nem érdektelen e jelentésből az a részlet sem, hogy Rhédeyt egy porosz tábori őrs *magyarul* szólította s parancsnokával beszélgetett; ettől tudta meg a poroszok veszteségét. Jelenti különben, hogy Kletschau erősen el van sánczolva, s ott állítólag egy zászlóalj gyalogság van, némi lovassággal és két kis ágyúval, továbbá hogy a várba tegnap 300 darab marhát hajtottak be s hogy takarmányt is folyton szállítanak, de nem az ő oldalán, hanem dél felől. Rhédey jel. Pilzen X 17. Nád. lvt. B. 626.

nyilvánítsa s neki megparancsolja, hogy Glatz helyőrségét féken tartsa, s annak portyázó vállalatait egyszer s mindenkorra megakadályozza.¹⁾

Az október 17-én végbement harc alkalmából figyelmezteti a fővezér Nádasdyt, hogy különítmények hasonló veszélyeknek ne tétessenek ki, s csodálkozik, hogy Draskovics a horvátokat idejekorán vissza nem vonta. Ugyanez alkalommal rendelkezik a herceg az ostrom-anyagra s 400 paraszt munkás fölvételére, kikhez a munka gyorsítása érdekében katonák osztandók be.²⁾

Ugyane napon egy harmadik levélben tudatja a fővezér, hogy Ő Főlsége a császárné (Mária Terézia) létszám-kimutatást követel az ostromló seregről, mely haladéktalanul beküldendő.³⁾

Október 19-én ertesíti a fővezér Nádasdyt, hogy az ígért erősítést, összesen 10,000 főt, most már rendelkezésére bocsátja; az első oszlop, 6000 fő, október 20-án, a második oszlop, 4000 fő, 21-én fog bevonulni; az egész Ahrenberg herceg parancsnoksága alatt. Guasco tábornok ajánlatára elrendeli egyszersmind a herceg, hogy a Zobtenberg keleti oldalán egy megfigyelő hadtest állíttassék föl, melynek erejét és összeállítását azonban Nádasdy nem a javaslat, hanem belátása szerint határozza meg. Végül újabb utasítások következnek Jahnus tábornok számára.⁴⁾

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 18. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Lissa X/18. második levél. Nád. lvt. B. 440.

³⁾ U. o. harmadik levél.

⁴⁾ Loth. lev. Lissa X/17. Nád. lot. B. 440. Guasco tábornok javaslata emlékirat alakjában, francia nyelven, másolatban van mellékelve. Miután ez időből kevés ilyenemű okíratot ismerünk, azt eredeti szövegben adjuk:

Pro Memoria. Pour couvrir le Siège de Schweidnitz, soit que Notre Armée se tienne dans la Position présente, soit qu'Elle prenne Celle qui est projectée entre la Rivière Schweidnitz et la Zobtenberg, il paroît nécessaire, que nous ayons un Corps d'Observation sur la droite de la Zobtenberg pour occuper le front entre cette Montagne et Nimpsch, où passent divers Chemins, qui conduisent de Breslau et de Brieg à Schweidnitz. Ce front qui est de deux Meils environ, fait une Continuation de basses montagnes, dont une partie est couverte de bois du Coté de l'Orient. Si Nous ne l'occupons pas, l'Ennemi pourroit, en se courant de la Rivière Lohe, y faire avancer un Corps de Troupes, qui s'y posterait, et pour-

Október 20-án a herczeg Jahnus tábornoknak némileg igazságot szolgáltat s megengedi, hogy Widebach alezredes már érintett jelentése a dolgokat túlozta.¹⁾ A herczeg e nyilatkozatot egyelőre csak Nádasdynak alattvalóját védőkiengésztelő előterjesztése alapján tehette, mert Jahnus tábornok ez ügyben csak október 21-én tett jelentést s ez a herczeghez csak október 24-én jutott. Jahnus tábornok e jelentésben hevesen kikel Widenbach ellen s jelentését egyszerűen hazugságnak bélyegzi.²⁾

A levél végen tudatja a fővezér, hogy Wredon svéd hadmér-

roit de là non seulement inquiéter les Assiégeants, et notre Communication, mais aussi avoir par ce moyen une tête pour faire avancer son Armée en cas que la nôtre dût dans la Suite se porter vers la place.

Le Corps d'Observation proposé pourroit être de 10. à 12. mille hommes de Troupes légères. Sa principale Position devroit être sur les hauteurs de Taschendorff, de Seiffersdorff, et de Hauptitz, qui sont toutes contigues, avantageuses par leur front et appuieés à des bois sur la droite, et sur la gauche.

De là on founiroit un détachement sur la gauche au passage de Tampadel defilé entre la Geysersberg et la Zobtenberg; On barreroit la Route de Breslau, qui passe par Hauptitz, et on detacheroit pareillement des Troupes à la droite pour les Chemins qui vont à Reichenbach par Lauterbach et par Abersdorff, et même plus loin jusqu'aux environs de Nimpsch en occupant aussi ce dernier Endroit.

De cette Position on pourra pousser des partis en avant dans les plaines vers Breslau et vers Brieg, pour reconnoitre les mouvement de l'Ennemi entre la Lohe et l'Oder, pendant que Notre Armée l'observeroit en deça de la Lohe Nous pourrions même à la faveur de cette Rivière établir un Cordon de Communication entre l'Armée et le dit Corps d'Observation.

Je suppose que le Corps de Troupes du General Jahnus observera l'Ennemi sur les avenues des Neisse et de Glatz.

Par ces Moyens nous serions assurés, que l'Ennemi ne sauroit avancer d'aucune part au secours de Schweidnitz, sans que Notre Armée eut le tems de se porter en avant pour le prévenir.

Il sera Essentiel, que le Corps d'Observation aille occuper le front dont il s'agit, dans le même tems que les assiégeants investirent la place. Guasco General Major.

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 20. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Jahnus jelentése Habelschwerdt X/21. Nád. lvt. B. 367. Jahnus tábornok levelezése Nádasdyval oly érdekes, hogy azt egy külön munkában szándékoznk földolgozni, a hol e jelentést is részletesebben adjuk.

női ezredesnek s még öt svéd hadmérnöki tisztnek megengedte, hogy Schweidnitz ostrománál mint önkéntesek jelen lehessenek.

Október 20-án Rhédey alezredes megszállotta 200 emberrel Jakobsdorft, miután a porosz előőrseket onnét elűzte.¹⁾ Ugyan e napon beérkezett Ahrenberg herczeg az erősbitések első oszlopával, mely 8 gyalog-zászlóaljban és 6 gránátos-században 6000 főt számlált.

Október 21-én megérkezett Ahrenberg 7 zászlóaljból álló második oszlopa.

Rhédey jelenti,²⁾ hogy Jakobsdorfnál jól elsánczolta magát s bármely támadásnak ellenállhat.

A herczeg e napon ismét ostrom-előkészületi ügyekben rendelkezik s Jahnusnak ismét parancsot rendel küldeni, hogy a határokat szigorúan őrizze, s más vállalatba ne bocsátkozzék.³⁾

Október 22-én tudatja a fővezér, miszerint úgy Ahrenberg herczeg, mint a szövetséges tábornokok, föltétlenül Nádasdy parancsai alatt állanak.⁴⁾

Pálffy altábornagy jelenti Camerauból, hogy tegnap (21-én) ellenséges dragoñosok mutatkoztak körletében, mire ő — kirohánástól tartva — egész éjen át készültségben volt; a kirohanás azonban nem következett be. Jelenti egyszersmind, miszerint Freiburgon két nagyobb sáncszer-szállítmány ment át Gunzendorf felé.⁵⁾

Október 23-án Nádasdy hadteste, a fővezérrel történt előleges megegyezés alapján, melyről a herczeg október 25-iki levele tesz említést,⁶⁾ Schweidnitz várát egész szoroson körülzárta. A hadtest fölállítása a következő lett:

1—3;⁷⁾ tizenkét szász könnyű lovas-század, Weiss-Kirschdorf és Zultendorf közt.

¹⁾ Rhédey jel. Pilzen X 20. Nád. lvt. B. 626.

²⁾ U. o. X/21.

³⁾ Loth. lev. Lissa X/21. Nád. lvt. B. 440.

⁴⁾ U. o. X/22.

⁵⁾ Pálffy jel. Camerau X/22. Nád. lvt. B. 547.

⁶⁾ Loth. lev. Lissa X/25. Nád. lvt. B. 440.

⁷⁾ A számok az első füzetben közölt Schweidnitz I. felíratú térkép-mellékletre vonatkoznak.

4—7; egy-egy zászlóalj a Neipperg, Molk, Pálffy L. és Daun L. ezredektől, Sabisdorf és Tunkendorf közt.

8—10; egy-egy zászlóalj a Clerici, Forgách és Maquiere ezredtől; — 11; két zászlóalj Bayreuth-gyalogság; — 12; nyolcz zászlóalj Ahrenberg herceg tartalék-csapataiból; — 13—15; egy-egy zászlóalj Pálffy L., Batthyány és Haller; — 16—17; egy-egy zászlóalj Thierheim- és Arberg-gyalogság, Tunkendorf és Schönbrunn közt.

18—19; egy zászlóalj Luzani és Botta; — 20; két zászlóalj Daun H.; — 21; egy zászlóalj Károly főherceg gyalogság Schönbrunn és Bögendorf közt.

22—23; öt-öt század Modena- és Szász-Gotha dragonyos; — 24, 10 bajor; — 25; 10 württembergi; — 26; 22 császári gránátos-század Bögendorf és Polnisch-Weistritz közt.

27; hat század Nádasdy-huszár P.-Weistritznél és — 28; egy vegyes huszár-különítmény Jakobsdorfnál.

29—33; tíz bajor zászlóalj Jakobsdorf és Nieder-Grunau közt s ez utóbbi helységben.

34—38; tíz zászlóalj württembergi gyalogság Weizenrode mögött.

Végre 39; Draskovics horvát csapatai Nitschendorf, Wilkau és Weizenrode falvaknál.

A Zobtenberg biztosítására Nádasdy rendelt ugyan csapatokat, de nem 10—12,000 főt, mint azt Guasco közölt emlékirata kívánta, hanem csupán két magyar huszárezredet és 400 dragonyost, kik Kálnoky tábornok parancsnoksága alatt Langenseifersdorfnál foglaltak állást.

Mind e mozdulatok részben még 23-án, részben pedig csak 24-én kezdettek meg s október 25-én fejeztettek be. Nádasdy főhadiszállását október 25-én Bögendorfba tette át.

Az egész ostromló hadtest számereje 30,000 főt tett, bele nem számítva Jahnus tábornok különítményét, mely Glatz megfigyelésével közvetve szintén az ostrom céljait szolgálta.

Az ostrom műszaki vezetésére kirendelt *Riverson* dandár-tábornok szintén megérkezett már Nádasdy táborában; mellette, mint végrehajtó közeg: *Colliquet* francia műszaki ezredes működött.

Riverson a műszaki támadást Schönbrunn és Bögendorf felől határozta megindítani, mit a fővezér jóváhagyólag tudomásul vett.¹⁾

A herczeg tudatja egyszersmind Nádasdyval, hogy Bosfort őrnagy ma (23-án) megérkezett *Hadik* altábornagytól s hat porosz zászlót hozott magával, melyeket Hadik Berlin falai közt foglalt el s hogy Hadik, ki az egész vállalat alatt az elesett Babocsay tábornokon kívül veszteséget alig szenvedett, csapataival már Sprennberget (kiindulási pontját) ismét elérte. Lothringeni Károly herczeg közli egyszersmind Nádasdyval a berlini expeditoról vett jelentés kivonatát.²⁾

Különös dolog azonban, hogy a herczeg ez ügyekről részletebben, vagy melegebben nem nyilatkozik, mi azon föltevésre vezet, hogy a herczeg e dolgról Nádasdyval már személyesen értekezett s hogy a futár jöveteléről és az egész vállalat sikeréről már Nádasdy is eleve értesülve volt.

Október 24-én rendelkezik a fővezér a freibergeri tüzérségre nézve s tudomásul véve Jahnus jelentését a Widebach-ügyben, meghagyja Nádasdynak, hogy nevezett alezredest ama csekély dolog fölfúvásáért dorgálja meg.³⁾

Október 25-én helybenhagyja a fővezér az ostromló hadtest

¹⁾ Loth. lev. Lissa X 23. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ E nagyérdékű kivonatot szó szerint a következőkben adjuk:

Extract aus dem von General-Feldmarschall Lieuth. von Haddick gemachten Relation.

Der General Haddick trafe mit seinen Troupen den 16. bey Berlin ein, und verlangte 500 M. (500,000) Reichsthaler Contribution und 100 M. für die Troupen zur abhaltung der Plünderung, (t. i. a csapatoknak kárpótlásul azért, hogy a városban nem zsákmányolnak) da aber diese sogleich nicht erfolgte, forçirte selber die Spree-Brucken und das Schlesische Thor, schlugte zwey ihnen sich entgegen gesetzte Bataillons gänzlich, nahm ihnen die eingeschickte 6 Fahnen ab, machte einen Obrist-Leuth., einen Major, 11 Ober Officiere und 426 gemeine zu Kriegsgefangenen, und zohe so dann nach erhaltenen 200 M. (200,000) Reichsthaler Brand-Steuer von der Stadt widerum ab, nach dem Er selbe 8 Stunden lang behauptet, und den Rath zur Submission gezwungen, unter welchen Begebenheiten die Königin von Preussen sich mit der gesambten noch übrigen Garnison in möglichster Eile nach Spandau reterirte.

³⁾ Dass er eine so geringe und wenig gegründete Sache dergestalt exageriren wollen. Loth. lev. Lissa X 24. Nád. lvt. B. 440.

új föllállítását s tudatja, miszerint Ő Felsége a ma érkezett legfelsőbb kéziratral Schweidnitz ostromát igen sürgeti.¹⁾

Október 26-án az ostrom este 6 óraker a futóárkok megnyitásával megkezdett.²⁾ Az első árok Schönbrunn-tól, a landshuti országút mentén, indult ki s a III. számú, úgynevezett kerti erőd ellen volt irányítva. A megnyitáson 700 munkás dolgozott, míg fődözetül 12 gránátos-század, négy zászlóalj gyalogság és négy dragonyos-század szolgált.

A herceg Bevern porosz hadseregének jobb megfigyelésére Tige őrnagy alatt a Serbelloni-ezredtől 200 német lovaszt küldött Boroszló felé s utasítja Nádasdyt, hogy ő 100 huszárt küldjön e különítményhez.³⁾

Október 27-én és 28-án az első árok folytatása mellett Croischwitzből a Neue-Mühle felé egy második vívóárok kezdett meg; ugyanez oldalon 3 gátöny 66 löveg számára (a rajzon 3-al jelölve) s két mozsár-állás (4. szám) 4—4 mozsár számára megkezdett.

Nádasdy 27-én egy lopás-ügyben írt a várparancsnoknak; a várparancsnoknak az akkori viszonyokat jellemző válaszát az iratokban szintén föltaláltuk.⁴⁾

¹⁾ U. o. X 25.

²⁾ Az ostrom-munkálatokat az első füzet harmadik (Schweidnitz II.) melléklete tünteti föl.

³⁾ Loth. lev. Lissa X 26.

⁴⁾ Nádasdy-levéltár, Levelezések B. 856. sz. A válasz szövege a következő.

Hochgebohrener herr Graff! Hochgeehrteter Herr General von der Cavallerie.

Ew. Excell. durch gegenwärtigen Trompeter an mich überschicktes Schreiben hab ich richtig Erhalten! Ich habe also darauf ein schuldige Anwerth davon sollen, dass ich die Sachen welche der Knecht von den Capit. v. Hofi entwendet und sich hier in der Stadt befinden sollen, nach alle möglichkeit werde auskundschaften, und morgen durch einen Trompeter an Ew. Excell. übermachen Lassen. Was Ew. Excell. übrigens zu melden belieben, und dass Hochdieselben nicht mit dem Land-Manne und der Stadt Krieg zu führen gewohnt seyend, solches bin ich von Ew. Excell. æquanimität versichert! Ew. Excell. werden aber dabey auch von mir zu glauben die Gütigkeit haben, dass ich den mir allergnädigst anvertrauten Posten mit derjenigen exactitude versehen werde, als wie solches von Se.

A herczeg ugyan-e napon tudatja, hogy Bécsből egy száz mérnököt s négy francia műszaki tisztet (Lambert és Descombes ezredek, Gallon és La Roche századosok) küldtek az ostromhoz. Tudomásul veszi a vívó-árkok nyitását s napról-napra jelentés beküldését rendeli el.¹⁾

Október 28-án Bögendorfból egy harmadik vívó-árok nyitattott, mely irányát a IV., vagyis Bögen-erőd ellen vette. A poroszok a várból folyton tüzeltek ugyan, de nagyobb hatás nélkül.

Október 29-én a várparancsnok a már 17-én szétdőlt Neue-Mühlét fölrobbantatta; a végrehajtó altiszt azonban nem tért vissza a várba, hanem a császáriakhoz szökött.

A fővezér értesíti Nádasdyt, hogy a boroszlói ellenség Kletendorf irányában előtörvén, Schröger tábornok csapatait visszavetette, de aztán visszatért; elrendeli, hogy Kálnoky elővigyázatra intessék.²⁾

Az e napra következő éjjelen az első párhuzam (7. szám) elkészült.

Október 30-án hajnalban a várórség 400 önkéntessel, a Kurzel-zászlóaljjal s két huszár-századdal kirohanást intézett a III. erődből s a téglagyárnál levő csapatokat meglepve, visszanyomta; Röbel ezredes, a kirohanó csapat parancsnoka, ezután a magával hozott 300 munkással az árkok nagy részét behányatta s csak a császári gránátosok közeledésére tért a várba vissza, magával vivén a császáriaktól Malza ezredest, egy őrnagyot, három fő-tisztet s 221 legényt, mint hadi foglyot. A kirohanás a poroszoknak 3 tiszt és 71 fő, a császáriaknak 15 tiszt és 400 fő veszteségébe került.

A herczeg nem veszi a dolgot különös rossz néven s vigasztalja Nádasdyt, hogy az ily események ostromoknál ki nem kerülhetők; de mégis elővigyázatra inti. Elrendeli, hogy Stollberg herczegnek s a bajor gránátos-századnak, kik ez alkalommal kiténtek,

Königl. Majs. mein gnädigste Herr mir immer eingebunden und aufgegeben worden. Übrigens aber habe ich die Ehre mit vollkommener Hochachtung zu beharren. Ew. Excell. dienstschuldigster Diener: Seers, m. p.

¹⁾ Loth. lev. Lissa X/25. Két lev. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o. X/29.

dícséretét fejezze ki. Végül közli a vár helyőrsége felől szerzett adatokat, egy szökevény vallomása szerint.¹⁾

Az árkokban keletkezett károk még 30-ika folyamában helyreállították, az első párhuzam kiegészítettet s a Croischwitz melletti gátonyok befejeztettek.

Október 31-én a város már 10 ágyúból és 4 mozsárból lövegett, minek folytán a bögendorfi külvárosban s számos más helyen tűz keletkezett, mely azonban a védők által csakhamar elnyomatott.

A herczeg ennek daczára a tűzérség működésével nincs megelégedve s reméli, hogy a csekély hatás kiváltképen a várharczban való gyakorlatlanságnak tulajdonítandó s hogy az a jövő napokban jobban fog menni. Közli, hogy boroszlói hírek szerint a várbeliek hiányt szenvednek ivóvízben.²⁾

November 1-én a császári tűzérség valóban oly jó sikerrel működött, hogy a IV. számú erőd ágyúinak nagyobb részét elhallgattatta. Delután 2 óraker egy nagy széna-raktár kigyúladván, a tűz az egész várost pusztulással fenyegette.

Nádasdy nemes gondolkozásáról igen szép bizonytságot tesz, hogy a pusztító tűzről értesülve, a lövegek tüzelését beszüntette, hogy az ostromlottak a tüzet elfojthassák s így a várost megmenthessék. De így is az egész bögendorfi külváros, és a város egy része is, porrá égett.

A tűz által keletkezett zavart a szász csapatok fölhasználva, tömegesen és tisztjeikkel együtt átszöktek a császáriakhoz.

Estig a III. számú erőd ágyúi is nagyobbára leszereltettek.

A futóárkokban gyülekező gránátosokat látva, a poroszok rohamot vártak, mely azonban nem következett be.

November 3-án Nádasdy az Ober-Grunau előtti magaslaton két üteget állítottatott föl, hogy a megtámadott erődöket (III. és IV.) hátulról is lövesse. De a tűz a nagy távolság folytán hatástalannak bizonyult, mire a lövegek visszavonattak.

Ellenben elfoglalták a császáriak Kletschkau falut s azt a vízi erőd (V.) heves tüze daczára megtartották.

Az ostrom-ütegek tüze e napon oly hatásos volt, hogy úgy a

¹⁾ Loth. lev. Lissa X/31. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o. XI/1.

III., mint a II. erőd nagy mértékben megrongáltattak, a miért a IV. számú erődnek a poroszok által történt kijavitása nekik kevés kárpótlást nyújtott.

November 4-én elkészült a bögendorfi patak mellett emelt új gátöny (11.) és Croischwitz melletti sáncozat (14.) és gátöny (15.).

November 6-án a vár már 43 lövegből és 8 mozsárból lövetetett. Délelőtt 9 óraker a városban ismét nagy tűz támadt, melyet most már oltani sem lehetett, mert Nádasdy a tüzelést — tekintettel a közeledő válságra — be nem szüntethette. A tűz 7-én ismétlődött, még pedig az által, hogy a császáriak egy bombája egy szalmakazalba ütött be, a tűz által okozott zavart növelte még egy lőporraktár légberöplése is.¹⁾

Miután híre jár, hogy az ellenség Schweidnitzet fölmenteni akarja, a fővezér — bár e hírekben nem hisz — megfelelő erőt készletbe helyezett a vállalat megghiúsítására.²⁾

November 8-án elkészült a második párhuzamos vívó-árok s számos gátöny, melyekből 56 löveg és 17 mozsár működött a vár már amúgy is gyöngé művei ellen.

November 9-én hozzájárult ehhez a második párhuzam előtt épített gátöny (19.), melyből a bögeni kapu s a fölötte levő torony néhány óra alatt rommá lövetett.

November 10-én a vár külső műveiben levő ütegek mindannyian hallgatásra voltak bírva s a bögeni kapunál nagy rés volt löve.

Nádasdy most Koch alezredest küldte a várba s a parancsnokot megadásra szólította föl. Seers tábornok időt akart nyerni s néhány napi fegyverszünetet kért, hogy Bevern herczegtől utasításokat kérhessen.

E kérelmet Nádasdy megtagadta s a tüzelés folytattatott.

A herczeg a vár bevételeét most már a legközelebbi jövőben valószínűnek tartván, Nádasdynak utasítást ad az esetre, ha a vár elesik. Ezek fővonásokban a következők:

¹⁾ A herczeg sajnálkozik a tűzön s reméli — úgymond — hogy tüzéségünket vád nem illetheti, s hogy a tűz csak véletlen esély (?). Loth. lev. Lissa XI/7.

²⁾ U. o.

1. Mihelyt a vár bevétetett, az összes árkok fogadott munkásokkal azonnal betemetendők.

2. Ugyan e munkások által, műszaki tiszték felügyelete alatt, a vár védőművei helyreállítandók.

3. A vár parancsnokául *Krottendorf* tábornok hagyandó vissza. 2000 főnyi helyőrséggel, s megfelelő tüzérséggel.

4. A lovasságból 200 német lovas és 100 huszár hagyandó a várban.

5. A hadifogoly várőrség megfelelő fődözet alatt *Königgrätz*re kísérendő.

6. Az összes fönmaradó csapatokkal Nádasdy két menetben Boroszló elé meneteljen, hogy ott a fősereghez csatlakozzék, *a már szóbelileg megállapított terv véghezvitelére.*

Egyébiránt — írja tovább a herczeg — szándékom egy tábornokot Nagyméltóságodhoz küldeni, ki tervem részleteire nézre fölvilágosítást adjon, még jobb szeretem azonban, ha a csapatok elindítása után Nmlgod személyesen hozzám jön, hogy a részleteket is szóbelileg megbeszéljük.¹⁾

A dolog valóban közeledett a válsághoz. Miután Nádasdynak tudomása volt arról, hogy a várnak aknáí vannak, sem a harmadik párhuzam, sem a réselő ütegek építésébe fogni mindaddig nem lehetett, míg az ostromló sereg a föld alatt is nem közeledik.

Ámde aknaharczra idő nem volt. A tél közeledett, a fagy és hó már beköszöntött. Ami pedig télnél, fagynál még sokkal fontosabb volt, II. Frigyes november 6-án Rossbach mellett fényes győzelmet aratott Soubise herczeg seregén s most már mi sem gátolta, hogy a császári sereg ellen forduljon.

Nem volt tehát vesztegetni való idő; a rohamra kelle gondolni. Ezt annál inkább meg lehetett kísértetni; mert a külső védő műveket képező csillag-sánczok — mint azt már említettük — egymással összekapcsolva nem voltak, közlekedés hiányában egymást nem támogathatták s így egyenkint voltak megrohanhatók. Ha pedig a külső művekből egy vagy több a császáriak kezébe jutott, a többi hátba fogható, maga a város pedig gyöngé s a helyőrséghez képest roppant kiterjedésű mellvédével, magát nem tarthatja.

¹⁾ Loth. lev. Lissa XI 10. Nád. lvt. B. 440.

A roham a november 11-ike s 12-ike közti éjjelre határozottatott. A támadás a III. és IV. számú erőd és a közbeeső lünett ellen volt intézendő. Mindegyik ellenébe három gránátos-század és három zászlóalj rendeltetett oly módon, hogy egy zászlóalj a rohamot végrehajtó három gránátos-századot követi, kettő pedig mögötte tartalék-viszonyban marad s a szükséghez képest használtatik föl.

Rummel százados a Daun-ezred gránátos-századával kezdette meg a rohamot, támogatva a Pálffy- és egy württembergi gránátos-század és egy zászlóalj által, még pedig a közbeeső lünett ellen, míg ugyanaz időben Rhédey alezredes, hasonló erővel a III. számú erődöt támadta meg. Rummel százados lövés nélkül jutott a lünett birtokába s annak három ágyúját rögtön a visszavonuló őrség ellen fordítá; Rhédey alezredes ellenben az erődöt védő Gablenz ezredesben méltó ellenfélre talált. A gránátos-századok es az első zászlóalj már a sánczok alatt állottak, midőn a fölrobbantott aknák a hátulsó két zászlóaljat szétrobbantották, s így Rhédey, ki a leghevesebb tűzben nyomúlt elő, a támogatástól meg volt fosztva. A rohamot azonban ennek daczára végrehajtotta s a III. számú erődöt, bár nagy veszteséggel, hatalmába ejtette.

A IV. számú erőd ellen a támadást Schmidt őrnagynak kellett volna vezetni; de miután ő mindjárt kezdetben megsebesült, a vezetést az Eszterházy-ezredhez tartozó Amadei ezredes vette át; a már-már visszahúzódó gránátosok élére állva, a rohamot Kiss őrnagy s a Batthiány-zászlóalj támogatása mellett végrehajtotta s az erőd parancsnokát, Königsegg századost, a várőrséggel együtt foglyúl ejtette.

Elősegítették a sikert a horvátok által más irányokban végrehajtott cselátadások is, kiváltképen Orsich ezredes támadása, ki a IV. számú erőd ellen intézett rohamot hathatósan támogatta.

Éjjel után 2 órakor mindhárom mű a császáriak kezében volt. Az erődökbe azonnal megfelelő védőrség tétetett s az ágyúk a város felé fordítottak; a roham támogatására előrevont zászlóaljak az erődök és a város közt foglaltak állást. Az élen levő csapatok megpróbálták ugyan a városba való behatolást is, de visszavetettek. A veszteség halottakban 6 tiszt és 52 legény, sebesültekben 26 tiszt és 365 legény, összesen 449 fő volt.

Másnap, *november 12-én*, Seers tábornok már reggel 4 órakor Nádasdyhoz küldött s két napi fegyverszünetet kért; de csak két órát kapott a halottak eltakarítására; Nádasdy figyelmeztette egyszersmind, hogy föl nem adás esetén új roham fog intéztetni.

A herczeg nagy meglepéssel vette tudomásúl ez eredményt, melyet Nádasdy bölcs és óvatos intézkedéseinek, még inkább pedig a *személyes jelenléte* által emelt vitézségnek tulajdonít, melyet a csapatok fényesen bizonyítottak be; reményli, hogy Schweidnitz teljes megadása most már csak rövid idő kérdése. ¹⁾

Valóban ez már csak órák kérdése lehetett. A város körsáncza tartós védelemre nem volt alkalmas s már több helyen meg is volt rongálva; a város nagyobb része porrá égett, a sütőkemenczékkel együtt s bár liszt volt elég, kenyeret sütni nem lehetett. A helyörség részben a harc, részben a szökések következtében erősen megfogyott; a szökevények száma a november 11-iki rohamig 911 volt; az erődök védőrsége a roham alkalmával nagyobbára fogságba került; a tüzérek száma harminczra apadt, míg a lövegek száma hatszor annyi volt.

Vége pedig, s ez volt a földolog, a vár fölmentésre egyáltalán nem számíthatott. Bevern herczeg seregét a Lothringeni Károly herczeg által vezetett császári főszereg Boroszlóban lekötve tartotta; Frigyes pedig még sokkal távolabb volt, semhogy a vár körüli eseményekre befolyást gyakorolhatott volna.

Seers tábornok tehát, ki az ötszörte nagyobb ostromló sereg ellenében magát s a várost egy teljes hónapig sikerrel védelmezte, most már nem tehetett egyebet, mint hogy a feladást bejelentse s a szerződést megkösse.

A *november 12-ikén* megkötött capitulatio főbb pontjai a következők:

1. A vár védő őrsége a bögeni kapun át fegyveresen és kibontott zászlókkal kivonúl, a császári hadseregen áthalad s azután fegyvereit lerakja. A huszár-lovak fölszereléssel együtt átadandók. A tisztek és a legénység málhájukat elvihetik.

2. Mindennemű királyi és csapatpénztár azonnal átadandó.

¹⁾ Loth. levele; Lissa XI.12. Nád. lvt. B. 440.

3. A hadi foglyok ellátásáról a császári hadsereg gondoskodik, ki a betegek és sebesültek gondozását is átveszi.

4. Az összes levéltárak, kataszterek, írástárak stb. átadandók; a városi előljárók s királyi hivatalnokok megmaradása, vagy esetleges kivándorlása Ő Felsége elhatározásának tartatik fenn.

5. A védőrség november 14-én reggel 8 órakor vonúl el.

6. A bögendorfí és az alsó kapu a császári és királyi csapatoknak még ma átadatnak.

7. A királyi porosz csapatok semmi módon gúnyoltatni, vagy sértegettetni nem fognak.

8. A város szabadalmi és az evangélikusok szabad vallás-gyakorlata Ő Felsége kegyelmébe fognak ajánlatni.

9. A vár raktárai, az ágyúk, mindennemű fegyverek és lőszer, térképek, rajzok stb. átadandók, az aknák s földalatti helyiségek becsületszóra megjelölendők.

10. A várparancsnok egy tisztet elküldhet Bevern herczeghez Boroszlóra.

11. A capitulatio legkésőbb délutáni 3 óráig aláírandó.

E szerződés valóban már délután 3 órakor érvénybe lépett s a megjelölt két kapu a császári csapatoknak átadott.

November 13-án a vár összes tartozékaival átvétetett.

Hadi fogságba jutott 4 tábornok, 20 törzstiszt, 168 főtiszt és 5652 fő legénység.

Átvétetett továbbá 355,576 forint készpénz, 164 ágyú, 16 mozsár, 1,581,183 darab tömör golyó, 13,000 bomba, 4500 mázsa lőpor, tömérdek kézi löfegyver és lőszer és egy nagy raktár, telve élelmi szerekkel és lőtáppal.

Nádasdy a szerződést Stolberg herczeg által küldte a lissai főhadiszállásra. A herczeg azt minden részében helybenhagyta s szerencsekívánatát fejezte ki Nádasdynak a vállalat sikeres befejezéseért¹⁾ s helybenhagyja azon intézkedését is, hogy Schweidnitz

¹⁾ «Ich gratuliere deroselben hiemit nochmahls, dass Sie bey dieser Gelegenheit ihren Ruhm so staatlich vergrösseret haben. Sie haben dadurch Ihre Kays. Königl. Mayst. einen neuen und so wichtigen Dienst geleistet, dass Höchstdiesselbe solchen nebst all-vorhinnigen nimmermehr vergessen werden. Loth. lev. Lissa XI/13. Nád. lvt. B. 440.

bevétele hírével azonnal egy futárt küldött Bécsbe, Mária Terézia császárné és királynőhöz.¹⁾ Elrendeli azután a hadifoglyok, az átvett anyag stb. szorgos és gyors összeírását, hogy a jegyzéket az elfoglalt ellenséges zászlókkal együtt egy tábornok vagy törzstiszt által Bécsbe küldhesse. Megengedi különben, hogy a hálaadó istenitiszteletet a porosz helyőrség kivonulása után azonnal, még pedig az ellenségtől elfoglalt összes lövegeknek háromszor való el-sütése mellett, megtarthassa.²⁾

Schweidnitz bevétele nagy örömet okozott nemcsak a táborban, de Bécsben is. Fröhlich, bécsi ágens, november 21-éről értesíti Nádasdyt, hogy a győzelem megünneplésére fényes «Te Deum» tartatott. Migazzy gróf ezredes, mint Lothringeni Károly herczeg futárja, délután 1 órakor érkezett meg a zászlókkal; a kocsi előtt 13 póstás fújta a kürtöt s a nép ezrei kísérték azt.³⁾

Mária Terézia császárné és királynő a következő legfelsőbb kézírattal köszönte meg Nádasdynak a győzelmet:

«Kedvelt Hivünk! E hó 12-én kelt tudósításodból Schweidnitz várának oly szerencsésen történt elfoglalásáról igen nagy örömmel vettem tudomást és én ezt, különösen pedig az ottani előművek oly gyors és sikeres elfoglalását és a várnak ez által előidézett megadását kiváltképen a Te gondos és jó intézkedéseidnek tulajdonítom. Evvel nemcsak az ebből eredő legkegyelmesebb meglegedésemet akartam irántad kimutatni, hanem arra is utasítalak, hogy az ezen ostromnál alkalmazott összes tábornokoknak, tiszteknek és csapatoknak kimutatott vitézségökért, különösen pedig Riverson dandárnoknak és a többi hozzá beosztott hadi mérnököknek, előbbinek az ostrom kitünő vezetéseért, az utóbbiaknak pedig a közreműködésért kiváló tetszésemet és jóakaratomat nevében nyilvánítsd és nekik tudtúl add. Császári és királyi kegyelemmel és jóindulattal maradok: Bécs, 1757 november 18-án. *Mária Terézia* s. k.»⁴⁾

De nemcsak a császárné és királynő levele, hanem még szá-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ Nádasdy-levéltár, levelezések B. 294.

⁴⁾ Eredetije német nyelven, Nádasdy-levéltár, levelezések, B. 49.

mos más üdvözlő levél kereste föl Nádasdyt. Fröhlich, midőn gratulál, értesíti, miszerint híre jár, hogy Nádasdynak a tábornagyi pálcza adományozására nézve már tárgyalások folynak.¹⁾ Üdvözlő levelek vannak még a Nádasdy-levéltárban Marchese Doriától és az egri püspöktől, melyekről már más helyen megemlékeztünk²⁾ s még számos más magas állású személyektől.

A porosz hadi foglyok Königrätzbe kísértettek. A fogolykíséret parancsnoka Trautenaug Cassio gróf alezredes, innét tovább Orsitzky gróf ezredes volt. Az előbbi november 21-éről jelenti Nádasdynak, hogy a hadi foglyok közül Trautenaug két tiszt és 71 legény, minden elővigyázat daczára, megszökött, a többit azonban átadta.³⁾

A herczeg Schweidnitz parancsnokává az előbbi rendelkezéstől eltérőleg nem Krottendorf tábornokot, hanem Thierheimb⁴⁾ altábornagyot nevezte ki, de Krottendorf is Schweidnitzben maradt. Az anyag egy része Königrätzbe, más része (nevezetesen 12 tizenkét fontos, 6 hat fontos és 6 három fontos löveg és 4 mozsár, lösszerrel együtt) a működő sereghez küldetett, míg a többi a várban visszamaradt. A vár helyőrsége egyelőre 3000 főben állapítottat meg.⁵⁾

Schweidnitz ostroma és bevétele ezzel véget ért, s Nádasdy még ugyancsak a november 13-iki rendelvényben parancsot kapott, hogy mielőbb a fősereghez csatlakozzék.

III.

A BOROSZLÓI CSATA.

Lothringeni Károly herczeg most már valahára elérkezettnek vélte az időt, hogy Bevern Boroszlónál álló seregét megtámadja. Bárha az 50,000 főnyi császári sereg már közel három hét óta

¹⁾ Nád. lev. t., level. B. 294.

²⁾ Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy-levéltár. Századok, 1888. 424—425. lap.

³⁾ Nád. levéltár, lev. B. 856.

⁴⁾ Thierheim, néhol Türkheim.

⁵⁾ Loth. lev. Lissa XI 13. Nád. lvt. B. 440.

állott a poroszokkal szemben, Lothringen a támadást mégis azon időpontra halasztotta, amidőn Nádasdy hadteste is beérkezett.

Ennek elindulását és a fősereghez csatlakozását a herczeg *november 14-én* a következőkép rendeli el. A hadtest három oszlopra osztandó. Az első, ugyanazon csapatok, melyeket Ahrenberg herczeg vezetett Schweidnitz alá, ugyancsak Ahrenberg által már november 15-én indítandó el, s két menetben érjen Lissához; vigyen magával a Schweidnitzben elfoglalt tűzér-anyagból 6 darab 24 fontos löveget s néhány taraczkot, megfelelő lőszerrel egyetemben. A második oszlop 16-án, a harmadik 17-én volna útba indítandó, s mindegyik arányos mennyiségű tüzérséget vigyen magával s lövegenként mintegy 200 lövésnek megfelelő löszert.

A még fenmaradó tűzér-anyag készen tartandó, hogy az első parancsra rögtön Boroszló alá legyen küldhető.¹⁾

Ugyanaz nap kelt második parancsában elrendeli a herczeg, hogy az elfoglalt porosz lovak a huszárok lovasítására használandók föl s 15 darab a herczeg testőr lovas-századának adandó át. Utasítja egyidejűleg a részletes jelentésre a Schweidnitz ellen intézett rohamot illetőleg.²⁾

November 15-én tudósítja a herczeg Nádasdyt, hogy Werner porosz ezredes hallomás szerint a hadi fogoly schweidnitzi helyőrséget megszabadítani szándékozik s elővigyázatra inti.³⁾ Nádasdy Werner ellenében Kálnoky különítményét rendelte ki, mit a fővezér helyeslőleg tudomásul vesz.⁴⁾

November 18-án Nádasdy hadteste Merzdorfra ért. A herczeg ezt tudomásul véve, meghagyja Nádasdynak, hogy vagy személyesen jöjjön a lissai főhadiszállásra a már ismert terv, s kivált a Nádasdy által veendő fölállítás megbeszélésére, vagy — ha nem jöhet — egy tábornokot küldjön oda.⁵⁾

November 20-án az egyesülés végbement; Nádasdy a fősereg jobb szárnyát képezve, Opperau és Bettlern közt foglalt állást.

¹⁾ Loth. lev. Lissa XI 14. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. Lissa XI 15.

⁴⁾ U. o. Lissa XI 17.

⁵⁾ U. o. Lissa XI 18.

Bárha a fővezér Nádasdyval a támadás ügyében — mint az előző levelekből kitűnik — többször személyesen értekezett s szándékát ezenfelül tábornokaival együttesen közölte, november 20-án mégis egy írásbeli intézkedést is ad ki, hogy tervének végrehajtását még jobban biztosítsa, vagy helyesebben, hogy tapasztalt és nagyra-becsült alvezérének még egyszer, az utolsó órában, alkalmat nyújtson esetleges eltérő véleményének kifejezésére.

E nagyérdékű intézkedést, mely egyrészt az akkori parancsadás gyarlóságára, másrészt a hadügyi viszonyokra egyáltalán élénk világot vet, alább a jegyzetben az eredeti szöveggel adjuk.¹⁾ Most

¹⁾ Lothringeni Károly herczeg intézkedése a boroszlói csatához. Eredetije a Nádasdy-levéltárban, levelezések, B. 440. sz. a.

Hoch und Wohlgebohrner Graf. Ungeachtet ich dem Herzog von Arenberg, dem Grafen O'Donel und Graf Nostitz meine Gedanken über die bevorstehende Attaque schon eröffnet habe, um solche Euer Excellenz beyzubringen, so habe sie doch derselben schriftlich, und zwar folgender massen erinnern wollen:

Morgen eine Stunde vor Tags werden die Grenadiers zu Fuss, dann die Carabiniers, und Grenadiers zu Pferd aufbrechen, und unter Commando des Feld-Marschall Leuthnants von Sprecher zwischen Gross-Mochber und Operau sich formiren.

Alle Batterien werden noch die eingehende Nacht Verfertigt werden.

Nun wäre meine Absicht Übermorgen, als der 22-te dieses, drey attacken gegen den Feind Vorzunehmen.

Die erste mit Eurer Excellenz unterhabendem Corps gegen dasjenige feindliche Corps, welches sich heute auf der Anhöhe bey der Windmühle postirt hat.

Die zweyte auf Klein-Mochber, wobey man suchen wird erst erwähn-tes Preussisches Corps von dem andern, welches (uns gegenüber sich befindet) abzuschneiden.

Die dritte gegen Pilsnitz; Und diese wären die drei Haupt Attacken.

Ausser diesen wird man noch eine andere bey Neukirch machen, um den Feind dadurch zu amusiren(!).

Der General Baron von Beck wird zu gleicher Zeit mit einem Commando jenseits der Oder eine diversion zu machen suchen.

Mit dem Überrest der Armée gedenke ich morgen die neue Position zu nehmen, und weilen uns auf solche Art der Morgige Tag noch übrig bleibt, so werden Euer Excellenz mich Obligiren, wann Sie mir dero Gutmeinung über obige Idéen eröffnen, um die etwa nützlich findende Abänderung zeitlich veranstalten zu können.

pedig áttérünk a helyzet vázolására, amint az november 21-ikén este, tehát közvetlen a csata előtt, volt.

A császári és királyi hadsereg 73 gyalog-zászlóaljban és 116 lovas-században mintegy 80,000 főt számlált, melyből a főszeregre 60 zászlóalj és 72 lovas-század, Nádasdy hadtestére 13 zászlóalj és 44 lovas század esett. A nehéz lövegek száma 56 volt, a könnyebb ezred- és zászlóalj-lövegek, szóval a tábori tüzérség (mint azt Lothringen levelei nevezik) ereje nem ismeretes.

Braunschweig-Bevern herczeg boroszlói serege csak 39 gyalog-zászlóaljat és 110 lovas-századot számlált, melynek számereje mintegy 30,000 fő volt.

A porosz sereg zöme Boroszló előtt, Cosel és Kl.-Mochbern közt, arczzal nyugotnak foglalt állást.¹⁾ Ma egy sereg e különben kitünő védőállást, melynek arczvonala előtt a Lohe vize folyt, valószínűleg a magaslat szegélyén szállaná meg; ámde a vonal-harczászat idejében a felállításnak egyenes vonalban kellett törtenni. E nyugoti arczvonalhöz egy déli, Ziethen hadteste, csatlakozott, mely majd egészen a boroszlói Szent-Miklós külvárosig terjedt.

A császári és királyi hadsereg ez állással szemben, a Schweidnitzer-Wasser és a Lohe közt oly módon fejlődött, hogy balszárnnya Gross-Masselwitzre, közepe Strachwitzra, jobb szárnya pedig Kentschgaura támaszkodott.

Allenfalls Eure Excellenz noch eine mehrere Cavallerie nöthig zu haben glaubten, so würde ich dieselbe noch mit etwas Verstärken können.

Ich erwarte demnach dero Meinung über obiges je eher je besser zu erhalten, Verlasse mich im übrigen auf dero Kriegs-Erfahrenheit, kluge Vorkehrungen, und bekannte Tapferkeit, womit nebst ganz besonderer Consideration beharre: Hauptquartier Lissa, den 20-ten 9bris 1757, Euer Excellenz dienstwilligster diener: Carl von Lothringen m. p.

P. S. Es ist Mir eine Kundschaft zugekommen, dass zu Cattern zwey, zu Jeltsch fünf feindliche Cavallerie Regimente stehn, auch bei Jeltsch eine Brücke über die Oder geschlagen seyn solle; Wie nun das obige erstere Ort ohnweit Schönborn, das letztere aber gegen Brieg gelegen ist, und Eure Excellenz durch Patronillen Vielleicht eine verlässliche Nachricht davon einzuziehn Mittel finden dürften; so habe sie hiervon präveniren, und die allenfalls darüber erhaltene Auskunft gewärtigen wollen. Ich beharre ut in Litteris.

¹⁾ Lásd a rajzmellékletet.

Nádasdy hadteste, mint már említettük, jobbra kissé hátravonva, Operau és Bettlern közt, Klettendorf felé szöveget képezve, állott.

Az Ahrenberg herczeg alatt álló tartalék Stabelwitz és Goldschmiede közt vett állást.

Lothringeni Károly herczeg támadó terve, amint az a közölt eredeti intézkedésből kitűnik, az volt, hogy míg Nádasdy az ellenség balszárnyát képező Ziethen hadtestet (mert ez volt azon hadtest, mely a kl.-mochberni szélmalomnál fölvonúlt), a Pilsnitz ellen intézendő harmadik támadás pedig a poroszok jobb szárnyát foglalkoztatja, addig a tulajdonképeni főtámadás, (mely azonban mint ilyen megjelölve nincs) Kl.-Mochbern irányában tért nyerni, s Ziethen hadtestét Bevern seregétől elválasztani, elválni törekedjék.

E gondolat, mely nem más, mint az ellenség harczzonalának harczzászati áttörése, magában véve igen jó s bár végbevitel — mivel a Lohe folyón az ellenség szeme előtt s tüze alatt kellett átkelni — nehéz, igen szep és nagy sikert arathat vala, ha ugyan ezt az akkor uralkodó vonalharczzászat elvei megengedik. Ha a herczeg valóban főtámadást akar vala Kl.-Mochbern irányában intézni, e pont megválasztása ellen alig lehet kifogás; a csapatok a Lohen a megtámadandó ponttól elég távol kelhetnek át, harczzra fejlődhetnek s Kl.-Mochbern helységet átkarolólag támadhatják meg. Ha a támadás sikerül, az ide vont erők a porosz harczzonalat áttörték s úgy Bevern, mint Ziethen oldalában állanak.

Ámde ehhez szükséges lett volna, hogy a kl.-mochberni irányban az erő jelentékeny része, s mindenesetre az Ahrenberg herczeg alatt álló egész tartalék, alkalmaztassék, ami pedig nem történt meg. Az erő-elosztás az egész vonalon egyenlő maradt, s Kl.-Mochbern irányában nem működött nagyobb erő, mint a harczzvonal bármely más pontján.

A herczeg a harczzászati áttörést tehát csak sejtette, de nem ismerte, s a jó gondolat a végrehajtás gyarlósága folytán szétfoszlott.

Nádasdy — úgy látszik — egyetértett a herczeg tervével, mert a levelekben nincs nyoma annak, hogy valamely más ajánlatot tett volna.

November 22-én a császári hadsereg mozzdulatait már korán

reggel megkezdte s ebben nehéz köd által támogatott, mely az egész vidéket elborította.

A porosz hadsereg fölállításában már ekkor változás ment végbe. Bevern herczeg, tartva attól, hogy Nádasdy hadteste által baloldalában túlszárnyaltatik, Ziethen hadtestét a kl.-mochberni magaslatokról a Gräbischen és Gabitz közti emelkedésre, tehát balra küldte. A Gräbischen előtti sáncz és Kleinburg falu egy-egy zászlóaljjal szállatott meg.

E mozdulat által Lothringen terve még inkább elősegítettett, mert Kl.-Mochbern és Gräbischen közt közel 2000 lépésnyi hézag támadt.

A császári sereg ezalatt hozzáfogott a Lohe folyón való átkelés előkészületeihez, mely a jobb szárnyon Hartlieb és Kletten-dorf közt, a középen Kl.-Mochbern, Höffichen és Neukirch-Schmiedfeld irányában, a balszárnyon Pilsnitznél volt végrehajtandó. Az átkelés biztosítására Kl.-Mochbern irányában három üteg, egyenkint 12 nehéz löveggel, Neukirchnél és Pilsnitznél egy-egy 10 nehéz löveget tartalmazó üteg állíttatott föl.

Az átkelésre Kl.-Mochbern irányában három, a többi átkelő pontokon egy-egy híd, összesen tehát hét híd veretett, s azok a poroszok tüzelése daczára, még a délelőtt folyamában elkészültek.

E közben a poroszok fölállítása ismét változott s déli 12 órakor a következő volt:

Jobb szárny: Brandeis tábornok hadosztálya, 6 gránátoszászlóalj a Lohe és Odera közti magaslaton és Pilsnitz helységben; Wiedersheim tábornok három zászlóalja Coselnél; két vértés és egy huszár-ezred Cosel és Pilsnitz közt.

Közép: Lestwitz hadosztálya, 10 zászlóalj, Höffichen és Schmiedfeld mögött, a második harcvezonalban két vértés-ezred; Schulz hadosztálya, 4 zászlóalj, a Kl.-Mochbern és Gräbischen közti hézagba elöretolva; a második harcvezonalban szintén két vértés-ezred.

Balszárny: Ziethen hadteste, mely Boroszló közvetlen megtámadásától tartva, még tovább balra húzódott s most már Gabitz és Herdam közt állott; 7 zászlóalj első harcvezonalban; tőle jobbra 2 zászlóalj a Gabitz előtti sánczokban, 2 zászlóalj Gräbischenben; ezek támogatására Gräbitznél 2 vértés-ezred; balra Herdamnál 10

dragonyos- és 10 huszár-század, második harcvezetési vonalban 20 dragonyos- és 10 huszár-század.

A császári hadseregnél az átkelést Nádasdy hadteste kezdte meg s fölvonulását Krietern és Woyschwitz közt csakhamar végre is hajtotta.

A sorgyalogság által támogatott Draskóczy horvát hadosztálya most megtámadta Woyschwitzet s már Herdam irányában előnyomulva, Ziethen balszárnyát fenyegette, midőn Ziethen balszárny-lovassága előtört s a horvátokat visszavonulásra bírta. A porosz lovasságot ezután a Nádasdy által személyesen intézett szép lovas támadás vetette vissza.

Nádasdy ezután Wolfersdorf tábornok oszlopával Kleinburg falut támadtatta meg; a gránátosok a porosz zászlóaljkat csakhamar kivetették, mire Ziethen három gyalog-zászlóaljkat küldött előre; itt most egy hosszadalmas gyalogsági küzdelem fejlődött ki; mely az által ért véget, hogy Ziethen a második harcvezetési vonalból 4 lovaszredet előre küldvén, az osztrák gyalogságot két oldalról megtámadtatta s nagy veszteséggel visszaverte.

A harc e szárnyon ezután csak kisebb lovassági mérközések-ből állott. Nádasdy feladata csak az volt, hogy Ziethen hadtestét lekösse, mi tökéletesen sikerült is, mivel Ziethen a harc egész folyama alatt helyéről el nem mozdulhatott s a középen folyó eseményekben közre nem működhetett.

Lothringen ezalatt Kl.-Mochber irányában, Sprecher altábornagynak az intézkedésben érintett oszlopával, 35 gránátos-századdal s 12 karabélyos-századdal, továbbá az Andlau és Stahremberg által vezetett sorgyalogsággal átkelt a Lohe folyón. Schulz porosz hadosztálya megkísérelte ugyan e szándék megghiúsítását, de siker nélkül. A császári csapatok Schulzot visszanyomva, elfoglalták most Gräbischen helységet, míg más része Kl.-Mochbern és Höflichen felé tartott, hol a Lestwitz porosz hadosztály készült ellenállásra. A porosz sereg két része tehát némileg el volt választva, de ez elválasztás korántsem volt tökéletes, mert hiányzott az erő, a tartalék, a nyert előnyök kiaknázására. Ahrenberg herczegnek Schmiedfeldnél történt átkelése után Kl.-Mochber Höflichen és Schmiedfeld ideiglenesen a császáriak kezébe kerültek ugyan, de majd ismét elvesztek, s a harcznak csak az éj beállta

vetett véget, amikor is Bevern herceg, Ziethen hadtestéhez lovagolva, a csata vezetését kezéből kiadta, Lestwitz hadosztálya pedig — tekintettel a nagy veszteségekre — a küzdelmet nem folytathatván, visszavonúlt.

A jobb szárnyon Brandeis tábornok Keil három támadását sikerrel utasította ugyan vissza s állását mindvégig megtartotta, de Lestwitz és Schulz visszavonulása folytán a harcot úgy ő, mint Ziethen is feladni kényszerültek.

A császári sereg tehát a boroszlói csatát megnyerte. A harcz a császáriaknak 4000 főnyi, a poroszoknak 6000 főnyi veszteségébe került, az utóbbiaknak azonfelül 36 lövegbe.

A porosz hadsereg még az éj folyamán az Odera balpartjára kelt át, de Boroszlót megszállva tartotta.

November 23-án Bevern herceg kora reggel kémszemlére indult, hogy a császári sereg helyzetéről meggyőződjél, s ez alkalommal portyázó magyar huszárok által elfogatván, a császáriak kezébe került. Általános különben a vélemény, hogy Bevern önként adta magát az ellenség kezébe, hogy Frigyes haragjának kitörését elkerülje.

IV.

BEFEJEZÉS.

Lothringeni Károly herceg levelezése, az egész terjedelemben közölt boroszlói harcz-intézkedéssel megszűnik érdekes lenni. November 20-ától a leutheni csatáig összesen csak két levél van jelentéktelen személyi ügyekről. A mozgalmas idők, a döntő harczok között Nádasdy tán nem ért rá iratait felrakerakni, vagy talán beküldte azokat a hadi tanácsnak, — szóval, sem a boroszlói csata lefolyásáról, sem az utána következő eseményekről, a Nádasdy sorsára is döntő befolyást gyakorló leutheni csatáról, egyetlen levél, egyetlen nevezetes rendelkezés sincs, kivéve egy december 6-áról, tehát a leutheni csatát követő napról kelt rövid parancsot, melyben a herceg utasítja Nádasdyt, hogy a hadsereg málhája

Unter-Grossburgra küldetvén, fedezetül egy törzstiszt alatt négy-öt száz lovaszt rendeljen oda.¹⁾

Ez eseményeket levéltári adatokkal többé nem támogatván, előadásunkat rövidre szabjuk s csupán annyit mondunk, amennyit a hadjárat nagyobb részét felölelő munkánk befejezésére mondanunk okvetlen kell.

A boroszlói csata után a porosz sereg parancsnokságát, a hadi fogságba került Bevern herczeg helyett, Ziethen vette át. A tömérdek szökés és a harczbeli veszteségek által egyenlőképp megfogyott sereg alig számlált már 20,000 főt, Ziethen nyolcz zászlóaljat Boroszlóban visszahagyván, a megmaradt 15,000 fővel Glogauba, majd az Odera balpartjára átkelve, Frigyesnek Szilézia felé már útban levő serege elé menetelt.

Lothringen büszke volt a kivívott győzelemre s a bálaadó isteni tisztelet s más effélék annyira elfoglalták a császári vezéreket, hogy a poroszok üldözésére senki sem gondolt. Ziethen serege Boroszlónál még el volt vágva a királytól s erélyes, czélszerűen intézett üldözés a különben is rossz állapotban levő, rendetlenségben menekülő sereget megsemmisítheti, szétűzheti vala, de legalább is távol tarthatja a király seregétől.

A császári fővezér azonban megelégedett Boroszló megvételevel, mi november 29-én ment végbe, s mint a ki a hadjáratot fényes eredménnyel befejezte, a csapatoknak téli szállásokra való elosztását készítette elő.

Pedig a vész már közeledett. Frigyes a győzelmes rossbachi csata után visszatérve, 6000 főt Keith alatt Csehországba küldött, hogy az útjában álló Marschall és Hadik különítményeit eltérítse, s gyors menetekben Szilézia felé tartott. November 28-án Frigyes már a Katzbach melletti Parchwitzba ért, hol azután Ziethen seregével egyesülvén, most már ismét mintegy 32,000 főnyi sereg fölött

¹⁾ Loth. lev. Nád. lvt. B. 440. Gräbischen den 6-ten X-ber 1757. Euer Excellenz wissen ohnedem, dass die gesambte bagage der Armée nacher Unt. Grossberg marschiren solle. Da aber solche gar ohne aller Bedeckung nicht verlassen werden kann, so wollen Euer Excellenz von der beyhabenden Cavallerie einen Stabsofficier mit 4 bis 500 Pferden darzu beordren um nicht nur ermeldete bagage zu bedecken, sondern auch um derselben Marche bestmöglichst zu befördern. Carl von Lothringen m. p.

rendelkezett. Rögton készen is volt szándékával, hogy a Boroszlónál álló császári sereget megtámadja s Sziléziából kiüzi.

Lothringent Frigyes megérkezése nyugalmából kellemetlenül zavarta föl, mindazonáltal, fölbátorítva az eddigi sikerek által, nemcsak elhatározta a csata elfogadását, de sőt az óvatos Daun tanácsa ellenére, a boroszlói erős védő-állást elhagyva, Frigyes elé ment.

A csata *december 5-én Leuthen* mellett ment végbe. A 80,000 főnyi császári sereg ellenében 30,000 porosz állott, de Frigyes kifejtette egész művészetét a csapatok vezetésében, s a porosz sereg a számra majd háromszorta erősebb császári sereg fölött fényes diadalt aratott.

Borzasztó csapás volt ez Mária Teréziára, mert ez egyetlen csatavesztés az eddigi győzelmek összes eredményeit megsemmisítette. Oda volt a kolini fényes győzelem, a moysi, schweidnitzi, berlini sikerek, a boroszlói csata eredménye, oda volt az annyi vérrel szerzett Szilézia, s a császári sereg sietve húzódott vissza Csehországba, elvesztvén a visszavonulás alatt létszámának majdnem felét.

Nádasdy még e végzetes csatában is kitüntette magát. Ő volt az, ki Frigyes azon szándékát, hogy a császári sereg baloldalát megtámadja, legelőször észrevette s erre úgy Daunt, mint a fővezért figyelmeztette; ő volt továbbá az, ki a Schweidnitzer-Wasser vonalán hősileg kitartva, a császári sereget teljes önfeláldozással fedezte s a csapatok nagy részét megmentette.

A visszavonulást a leutheni csatatértől kezdve általában folyton Nádasdy fedezte, ki e végből az összes lovasság fővezérletét átvette s Lothringeni Károly herczeg további levelei majd kivétel nélkül erre vonatkoznak.¹⁾ A visszavonulás Schweidnitzen át Königrätz felé hajtattott vegre, de részleteiben a levelek alapján nem követhető.

Kiemeljük csupán a Schurtzban kelt december 21-iki levelet, melyben a herczeg Kálnoky fölött panaszkodik, ki mindig csak retirál s nem elég aktiv, továbbá a königrätzit, melyben a her-

¹⁾ Loth. lev. Merzdorf XII 8, Bögendorf XII 11., 12., és 13. Lubau XII 18, Schurtz XII 21 s végre Königrätz XII/23. Nád. lvt. B. 440.

czeg a lovasság laktáborozó körletét határozza már meg s a magartásra nézve utasításokat ad. Kiváltképen a Kálnoky megdorgálására vonatkozó levél fölötté érdekes, mi okból azt a jegyzetben kivonatonli czélszerűnek tartottuk.¹⁾

Az ezután következő s az 1757-ik év végéig terjedő levelek mind Königrätzből keltezték s majd kivétel nélkül közigazgatási intézkedésekkel, letszám-kiegészítésekkel, élelmezés és ruha-ügyekkel stb. foglalkoznak. Nagyobb érdeket ezek közül csak egy kelt, melyben kimutatás kéretik a tiszteknek a leutheni csatában elvesztett málhájáról; a tisztek a veszteséget becsületszóra vallják be, miután azt Ő Felsőge megtéríteni szándékozik.²⁾

Végre elérkeztünk Lothringeni Károly herczeg utolsó leveléhez, melyhez a következőket jegyezzük meg. A leutheni csata vesztesét Mária Terézia sem szeretett sógorának: Lothringeni Károly herczegnek, sem Nádasdynak soha meg nem bocsátotta. Mindkettő kegyvesztett lón s míg a herczeg ismét Németalföld kormányzását vette át, Nádasdy Horvátországba ment, s haláláig, mi 1783 május 15-én következett be, a báni ügyekkel foglalkozott. A csatatéren sem Lothringen, sem Nádasdy többé meg nem jelentek.

¹⁾ Sonsten aber muss deroselbe ganz aufrichtig bekennen, dass ich mit dem Betragen des General-Feldmarschalleutenant Grafen von Kálnocky zufrieden zu sein gar nicht Ursache habe; indem derselbe mehr auf seine Retraite und Sicherheit, als auf die Erfüllung dessen, was man von einem eifrigen, standhaften und braven General mit Recht fordern kann, bedacht zu sein scheint. Er hat sich erst gestern von 300 feindlichen Husaren repoussieren lassen, welche endlich von dem Obristen Lasgaller mit 300 deutschen Pferden bis Reichenau zurückgetrieben worden. Ich habe daher mich nicht enthalten können, ihm den Grafen Kálnocky meine Unzufriedenheit zu erkennen zu geben, und werden Euer Excellenz mich obligiren, wann Sie auch dero Orts demselben in nach Irücklichen Terminis zu schreiben und ihn zu seiner Schuldigkeit ermahnen. Euer Excellenz wissen, wie ungeru ich daran komme, lang dienenden Generalen reprochen zu machen; ich werde aber wieder Willen dazu gezwungen, und würde mich am Ende gar bemüssigt sehen Ihro Kays. Königl. Mayst. Selbsten die Anzeige zu machen, wann es soweit kommt, dass zwey oder drey hundert *sogenannte Kurutzen* zwey oder drey unserige Regimenter weichen machen. Ich hatte vom General Kálnocky eine viel bessere Meinung, will aber auch noch hoffen, dass er mich darin zu bestättigen alles anwenden werde. Loth. lev. Schurtz XII 21. Nád. lvt. B. 440.

²⁾ Loth. lev. Königrätz XII 27. U. o.

Nádasdy egyébiránt, mint az Lothringen utolsó leveléből kitűnik, a Horvátországba való visszatérhetést maga kérelmezte, de bizonyára nem hitte, hogy a poroszokkal Leuthen mellett utolszor verekedett.

Lothringen levelében, melyet a jegyzetben eredeti szövegében közlünk,¹⁾ föltűnik, hogy e két férfiú, kik életök nagy részét együtt töltötték s kik számos dicsőséges csatában együtt néztek a halállal szembe, s kiknek jó viszonya, mint az a levelekből kitűnik, még később is állandóan fönmaradt, e levélben oly fagyosan vál el egymástól. Mert bárha kétségtelen, hogy személyesen szívélyes búcsút vettek, mégis csodálatos, hogy ez értesítésben a herczeg egyetlen szót sem talál arra, hogy jóindulatát s a válasz fölötti sajnálkozását kifejezze.

A császárné és királynőnek igaza volt, midőn nemcsak derék, de szerencsés tábornokokat kívánt: de Nádasdy távozása mégis pótolhatlan veszteség volt a hadseregbe; nagy tehetségű lovas vezérek ritkán születnek, s míg a poroszoknál Ziethen után Seydlitz következett, nálunk Nádasdy után nem következett senki. Daun pótolhatta Lothringent, szerencséje nagyobb volt; de a magyar huszárok, a lovas vezérek ez eszményképét, gróf Nádasdy Ferenczet, nem pótolhatta s nem is pótolta senki.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

¹⁾ Hoch und Wohlgebohrner Graf. Noch eheden als Eure Excellenz an mich gestelltes Schreiben vom gestrigen Dato zugekommen, haben Ihre Kays. Königl. Mayst. mir zu erkennen gegeben, dass Höchstadieselbe zu Verwilligen geruhen, dass Euer Excellenz bey dermaligen Umständen von der Armée sich entfernen, und in Croatien verfügen können.

Wie mir nun ein Vergnügen macht, deroselben die diessfällige Resolution mitzuthemen, So will dem nur beygedrückt haben, dass bey Antretung der Reise, die dero Flügel untergegebene Regimenten an den Generalen der Cavallerie Grafen von Stampach zu verweisen und desswegen auch von hieraus das nöthige an ihn erlassen worden seye. Womit übrigens in Hoffnung Euer Excellenz wiederum in Wien zu sehn mit ganz besonderer Consideration stets hin verharre. Hauptquartier Königrätz den 1-ten Januarius 1758 Euer Excellenz dienstwilligster diener Carl von Lothringen m. p. Kivül: Á son excellence monsieur le Général Comte de Nádasdy à Leutomischl. Nád. lvt. Levelezések B. 440.